

2. Vývoj ekonomie 19. století jako faktor ovlivňující marginalistickou revoluci

Obsahově se vztahuje ke kapitolám 4.3. - 7. základní učebnice

Dominujícím směrem prvních dvou třetin 19. století bylo učení klasické politické ekonomie, která se postupně konstitovala v období od poloviny 17. do poloviny 18. století, jako kritické překonání merkantilistických názorů.

2.1 Klasická politické ekonomie po Smithovi

V první třetině 19. století ovládlo učení klasické politické ekonomie nejvyspělejší země Evropy, zejména Anglii a Francii. Významné osobnosti ekonomické teorie vychází z ekonomie A. Smitha, ale rozvíjejí ekonomii jako vědu v podmínkách, které jsou provázány důsledky prosazování průmyslové revoluce. Změny se projevují nejen obecně v růstu výkonnosti hospodářství, růstu produktivity práce opírající se o zavádění strojové výroby, ale změny jsou charakteristické také vytlačováním řemeslné práce, je potlačován význam vysoce kvalifikované rukodělné práce prací vynakládanou při obsluze strojních zařízení. Roste význam kapitálu (z pohledu ekonomů klasické politické ekonomie) v procesu výroby a růstu bohatství. Reakce na tyto a další průvodní jevy doby vyústuje do snahy promítnout proměny adekvátním způsobem do teorie. Důsledkem je diferenciací učení týkající i základní teoretické konstrukce, která plnila funkci teorie výroby, vytvářela základní rámec chápání směny a ceny, ale především předurčovala charakter teorie rozdělování – jednalo se o teorie hodnoty.

Představitelé klasické politické ekonomie první třetiny 19. století:

David Ricardo: 1772 – 1823

Thomas Robert Malthus: 1766 – 1834

Jean Baptiste Say: 1767 – 1832

Každá ze soustav názorů těchto Smithových pokračovatelů splňuje všechny základní charakteristické znaky i klasické politické ekonomie, ale má také svá specifika.

D. Ricardo

Ricardo patří k nejvýznamnějším osobnostem ekonomického myšlení 19. století. Jeho hlavní spis *Zásady politické ekonomie a zdanění (1817)* vyšel o 40 let později než *Bohatství národů*. Ricardova politická ekonomie vychází z A. Smitha. Těsné spění s hospodářským děním se promítlo do jeho díla tím, že teoretické závěry vysvětloval v kontextu s praktickými problémy.

Odmítl Smithův paradox tím, že *oddělil*:

- *zboží vzácná*, jejichž cena je závislá pouze na poptávce a měnící se poptávka nemá vliv na změnu množství a
- *zboží reprodukovatelná* u nichž poptávka je schopna ovlivnit cenu pouze krátkodobě, neboť dlouhodobě se projeví reakce nabídky, která opět cenu ustálí.

Ricardo byl *nejdůležitějším interpretem teorie pracovní hodnoty*. Z pohledu tohoto přístupu překonal Smithův výklad, ale také dovedl výklad do nových problémů. *Jediným a konečným zdrojem hodnoty je podle Ricarda práce vynakládaná na výrobu zboží a jediným měřítkem této hodnoty jsou náklady práce*.

Množství práce měří pracovní dobou, ale je si vědom toho, že různí výrobci vyrábí tentýž výrobek za různou dobu. „*Směnná hodnota všeho zboží .... je určována největším množstvím práce,*

nutně vynakládaným na jeho výrobu těmi, kdo nemají žádné takové možnosti a pokračují ve výrobě za nejméně příznivých okolností, jimiž rozumíme takové okolnosti, za nichž je nutno pokračovat ve výrobě, aby bylo vyrobeno potřebné množství produktů.“

Ricardo pochopil, že trh je prostředím, které objektivizuje společenský průměrné (obvyklé, normální, přiměřené) náklady či podmínky výroby. Na druhé straně ve svém výkladu narazil na otázky, které vytvářely rozpor mezi realitou hospodářství a jeho výkladem vycházejícím z teorie pracovní hodnoty.

- První problém se týkal otázky, která poutala pozornost celé 19. století. V praxi se prosazovala stejná míry zisku (vyjádřená poměrem zisku k vynaloženému kapitálu), bez ohledu na to, v kterém odvětví byl kapitál vynakládán. Z hlediska teorie pracovní hodnoty (vyjdeme-li z Ricardovy interpretace) totiž platí, že hodnota je tvořena přenesenou hodnotou a hodnotou nově vytvořenou. Nově vytvořená hodnota se rozkládá na důchody: mzdy a zisky. Velikost nově vytvořené hodnoty je závislá **na množství vynaložené práce**. Obecně, podle teorie pracovní hodnoty: *je-li vyšší podíl práce v nákladech, je vytvářena větší nově vytvořená hodnota a musí být vyšší míra zisku.*
- Druhý problém souvisí s tím, že Ricardo položil těžiště své politické ekonomie do teorie rozdělování, ve které vyostřil antagonismus důchodů, který je v teorii pracovní hodnoty apriori obsažen.

Mzdu považoval za determinovanou existenčním minimem. Reálné mzdy musí k této úrovni tihnout, což zdůvodňoval změnami v dělnické populaci. Nominální mzdy musí růst, příčinou byly rostoucí životní náklady vyvolané růstem pozemkové renty.

Pozemkovou rentu chápal jako tzv. *diferenciální rentu* – přebytek hodnoty zemědělské produkce vyráběné na půdách lepších než nejhorší. Hodnota zemědělské produkce je dána náklady na nejhorších ještě obdělávaných půdách, na všech ostatních jsou náklady na jednotku produkce nižší. Tak vzniká diferenciální renta, která je výsledkem:

- vyšší bonity půdy či lepší polohy (*diferenciální renta I*)
- výnosnějších kapitálových vkladů do půdy (*diferenciální renta II*).

Ricardo věnuje pozornost i dalšímu charakteristickému jevu 19. století, tomu, že pozemková renta vykazovala rostoucí trend. O vysvětlení se pokusil pomocí dvou zákonů:

- *zákon postupného obdělávání stále horších půd* (v důsledku toho roste Diferenciální renta I)
- *zákon klesající úrodnosti půd*. Souvislost tímto zákonem vyjadřovaná byla později zobecněna a stala se jedním z východisek neoklasické ekonomie. Ricardo považoval v těchto úvahách půdu za danou (fixní faktor) a kapitál (kapitálové vklady do půdy) za faktor variabilní. Jsou-li všechny půdy obdělány, je možno zvyšovat výnos pouze dodatečnými kapitálovými vklady. Podle Ricarda, každý vklad zvýší hektarový výnos, ale přírůstek výnosu bude u každého dalšího kapitálového vkladu klesat. *Klesá výnosnost dodatečných jednotek kapitálu.*

T. R. Malthus

V roce 1798 vydal poměrně útlý spis *Esej o principu populace*, jehož druhé vydání z roku 1803 již bylo rozsáhlejší a podávalo vysvětlení Malthusovy populační teorie. Malthus vystoupil s tezí, že příčinou bídy jsou půdy ovládající chování člověka jako přírodního tvora – půda potravní a rozmnožovací. Ty způsobují, že lidstvo nemá neomezené možnosti, ale naopak, lidstvo je spoutáno populačním zákonem, který má charakter přírodního zákona. Omezené možnosti obživy umožňují zabezpečení výživy a důstojných podmínek pouze omezenému počtu obyvatel. Přitom platí, že podmínky obživy rostou řadou aritmetickou, zatímco populace se rozvíjí řadou geometrickou. Tendence k populačnímu růstu je přirozená a způsobuje vznik disproporce mezi počtem lidí a možnostmi obživy. Malthus upozorňuje, že tato přírodní zákonitost je obvyklá u všech tvorů, člověk není výjimkou. Na druhé straně je lidstvo schopno vznik disproporce ovlivňovat omezováním populačního růstu. Neboť vedle násilné destrukce části obyvatelstva (války, živelné pohromy, nemoci, epidemie) může působit i morální a společenský faktor:

- uvážlivé uzavírání sňatků
- omezování porodnosti
- růst vzdělanosti obyvatelstva atd.

V hodnotové teorii reaguje na rostoucí vliv kapitálu zdůrazněním, že hodnota nemůže být závislá pouze na velikosti práce, kterou vynakládá člověk ve výrobě, neboť současně je vynakládán i kapitál (chápaný jako mrtvá práce, práce, která byla vynaložena v minulosti) a ten rovněž požaduje odměnu (zisk). Práce a kapitál jsou neoddělitelné podmínky výroby, a proto mzda i zisk vstupují do nákladů. Tím rozšiřuje chápání nákladů výroby, do kterých vstupují vedle nákladů na surovinu, opotřebení strojů a zařízení, rovněž důchody výrobních faktorů práce a kapitál. Kritizuje Ricarda pro neschopnost uspokojivě vysvětlit existenci průměrného zisku.

Jean B. Say

Say je nejvýznamnějším představitelem francouzské větve klasické politické ekonomie. Je autorem několika prací, z nichž významná byla již první *Pojednání o politické ekonomii (1803)*. Pro další vývoj ekonomie byl významný *Katechismus politické ekonomie (1817)*.

Say navazuje na ekonomii Smithovu, ale jeho přístup má řadu specifíků a odlišností i ve srovnání s dalšími autory klasické politické ekonomie. Především předznamenává budoucí důraz ekonomie na *užitečnost*. S užitečností se pokoušel spojovat i hodnotu výrobku. Výrobu chápe ve smyslu výroby užitečností a z této pozice odmítá teorii pracovní hodnoty. Zdůrazňuje, že *bohatství společnosti je vytvářeno pomocí práce, půdy a kapitálu*. Má tři výrobní faktory a tím se mu otevírá prostor k výkladu teorie rozdělování jako rozdělování produktu mezi vlastníky těchto výrobních faktorů v závislosti na příspěvku každého z výrobních faktorů na tvorbě produktu. Jeho přístup se však odlišuje od teorie výrobních nákladů jeho následovníků.

Výrobní náklady spojuje s cenami služeb výrobních faktorů. Těmito cenami jsou:

- *mzda* jako cenu služby, kterou poskytuje práce
- *podnikatelský zisk* jako mzdu podnikatele
- *úrok* je cenou služby kapitálu
- *renta* je cenou služby půdy.

Ceny služeb výrobních faktorů odvozuje z hodnoty (užitečnosti) vyráběného zboží a také významu účasti výrobního faktoru při výrobě zboží.

Z hlediska *teorie rozdělování* je novým prvkem *zdůraznění úroku* jako důchodu kapitálu, čímž překonává tradiční chápání úroku jako složky zisku, který byl vnímán jako komplexní kapitálový důchod. Interpretací *podnikatelského zisku* zdůrazňuje roli podnikatele, který propojuje výrobu a spotřebu, přenáší požadavky poptávky do výroby a v závislosti na tom alokuje zdroje.

Pokus o systemizaci výkladu Smithovy ekonomie, o kterou Say usiloval, provází *dělení politické ekonomie do tří samostatných oddílů*. Jak je u tehdejších autorů obvyklé, odlišuje teorii výroby, teorii rozdělování a přidává teorii spotřeby. Ve srovnání s dobovými autory je jeho oddělení výroby a rozdělování zřetelnější. Důraz na teorii spotřeby vytvořil podmínky pro přihlídnutí k užitečnosti.

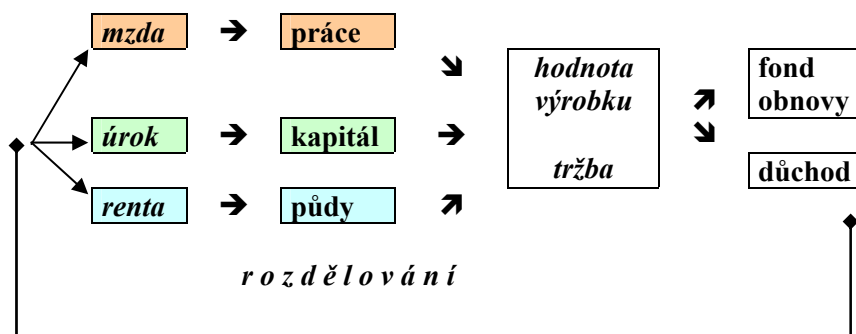
K nejvýznamnějším příspěvkům k vývoji ekonomické teorie patří tzv. **Sayův zákon trhu**, který proti tezi o permanentní nerovnováze formuluje tezi o průběžném vyrovnávání agregátní poptávky a nabídky. Say zdůraznil, že celková poptávka a celková nabídka se nemožou odlišovat, přičemž změnil kauzální vztah a dokazoval, že primární je nabídka. *Nabídka vytváří poptávku*.

V argumentaci hrály důležitou roli myšlenky, že:

- *hodnota vyráběného zboží je závislá na vynaložených nákladech* a ty jsou sumou důchodů náležejících těm, kteří poskytli služby svých výrobních faktorů nebo je pronajali. Výše agregátní nabídky a poptávky jsou si rovny.
- *peníze chápal pouze jako transakční prostředek*, jako oběživo. Výrobce vložil do výrobku prostředky (vznikly mu náklady) a usiluje o to, aby výrobek prodal. Netouží po tom, aby držel peníze, které utržil (hodnota peněz podléhá zkáze, když je nepoužije, přichází o užitek, který by přeměnou peněz ve zboží získal), a proto za peníze koupí jiný výrobek. Nabídka se proměňuje v tržbu, která je zdrojem poptávky. Fakticky odepřel penězům schopnost uchovávat hodnotu.

Sayův zákon trhů vyjadřuje tezi o vnitřní stabilitě tržní ekonomiky. Pokud vznikají tržní disproporce, pak pouze jako důsledky toho, že na některých (dílčích) trzích v téže době existuje převis poptávky nad nabídkou a na jiných nabídky nad poptávkou. Tyto nerovnováhy dílčích trhů jsou odstraňovány cenovým mechanismem.

Výroba a rozdělování

2.2 Klasická politická ekonomie druhé třetiny 19. století

Druhá třetina 19. století je významná ve vývoji ekonomického myšlení tím, že vedle sebe existovaly a rozvíjely se alternativní teoretické výklady. Je pochopitelné, že diferenciacie ekonomie probíhala především na platformě kritiky učení klasické politické ekonomie. Ta rozvinula svoji reprezentativní podobu především v díle Johna Stuarta Milla. Klasická politická ekonomie druhé třetiny 19. století byla ovlivněna problémy, které provázely vývoj kapitalismu a postoji které k nim zaujímaly alternativní ekonomické proudy.

Na půdě klasické školy politické ekonomie došlo k odklonu od teorie pracovní hodnoty k teorii výrobních nákladů a významně působily především následující souvislosti:

- *neschopnost teoretiků pracovní hodnoty nalézt stálé, univerzální měřítko hodnoty* byla vnímána jako neschopnost naplnění základního záměru hodnotového přístupu, tzn. určení výše ceny velikostí hodnoty.
- *neschopnost vysvětlit z pozice teorie pracovní hodnoty existenci průměrné míry zisku* ve výrobcích odlišujících se různým podílem vynakládané práce (Ricardo popsal přelévání kapitálů jako mechanismus utváření průměrné míry zisku. Do souladu se svým výchozím tvrzením, že hodnota je určena množstvím práce vložené do výrobku, však uvedený poznatek neuvedl).
- *nezbytné spojování výše zisku s vynaloženým kapitálem*, resp. jeho rozsahem, nutně otevřelo problém hodnototvorného vlivu kapitálu.
- *přiklon ke kapitálu jako hodnototvornému faktoru byl podmíněn i měnicími se podmínkami výroby*. Jestliže zrod teorie pracovní hodnoty byl časově spjat s obdobím, kdy základ výroby statků tvořila řemeslná rukodělná práce, pak přelom 18. a 19. století znamenal prosazování důsledků průmyslové revoluce, ve které *práce pozbyla svého dominantního postavení v procesu tvorby statků*, a to právě na úkor fyzického kapitálu. Práce obsluhující stroj je vnímána jako jeden z faktorů, jeden z předpokladů tvorby statků. Faktor nezbytný, sám o sobě neschopný tvorby statků (zejména po ztrátě řemeslné zručnosti), faktor, jehož produktivnost je téměř výhradně závislá na užitém kapitálu.

Z výše uvedených názorů teoretiků pracovní hodnotové teorie bylo možno vyzorovat, že při zkoumání pohybu vynakládaného kapitálu či při analýze rozdělovacích procesů se uchýlovali k zaměňování kategorie, kterou definovali jako hodnotu, její strukturou. Tu vymezovali jako „výrobní náklady“ (spotřebovaný a opotřebovaný kapitál vynaložený na zabezpečení materiálních podmínek výroby a mzdový náklad - přičemž i první složku vyjadřovali prostřednictvím tržních pořizovacích cen) a zisk v obvyklé, tedy přiměřené výši (tzn. průměrný zisk). K tomuto kroku je nutily dvě okolnosti:

1. *neschopnost, ale i nemožnost vyjádřit hodnotu jiným kvantifikovatelným způsobem*
2. tento způsob vyjádření byl zcela adekvátní potřebě zachytit pohyb kapitálových prostředků.

Ve skutečnosti tedy *není novým jevem interpretace hodnoty pomocí výrobních nákladů, ale ztotožnění hodnoty s výrobními náklady*, resp. naopak, prohlášení výrobních nákladů za hodnotu.

Příklon k výkladu hodnoty pomocí výrobních nákladů je provázen řadou dalších souvislostí, které znamenaly průlom do tradiční hodnotové koncepce. Jako příklady musíme uvést především následující:

- hodnototvorný účinek je spojen se všemi výrobními faktory
- zisk, doposud zpravidla chápaný jako rozdíl mezi hodnotou a výrobními náklady, se stává definitivně součástí výrobních nákladů
- z obou výše uvedených důvodů se v nákladovou položku mění i renta, která byla vnímána jako srážka z produktu práce a odčerpávala se ze zisku, který zůstal po odečtení mzdy.

Představitelé klasické politické ekonomie druhé třetiny 19. století:

Nassau William Senior: 1790 - 1864

John Stuart Mill: 1806 - 1873

Frédéric Bastiat: 1801 - 1850

Henry Charles Carey: 1793 – 1879

Nassau W. Senior

Senior je autorem práce *Nástin vědy politické ekonomie (1836)*, ve které se pokusil o zásadní změnu v metodologii klasické politické ekonomie. ***Byl přesvědčen, že skutečnou vědou se politická ekonomie stane, pokud se oprostí od politických soudů a sociálně kontroverzních otázek.*** Snažil se o dosažení tohoto pojetí proměnou ekonomie v axiomatickou vědu. Jejím východiskem se měly stát čtyři nezpochybnitelné axiomy, od kterých by deduktivně byly odvozeny všechny poznatky. Mezi výchozí axiomy řadil:

- *hédonistický princip* – jednotlivec hledá vždy největší možné uspokojení s nejmenší možnou námahou
- *Malthusův populační zákon*
- *zákon rostoucího výnosu v průmyslové výrobě*
- *zákon klesajících výnosů zemědělských výrob.*

Pokus o axiomatické pojetí nebyl příznivě přijat a nenašel stoupence. Do širšího povědomí však vstoupil svojí *teorií kapitálu a úroku*. Kapitálem rozumí zboží, které není spotřebováno a je použito ve výrobě, čímž se práce stává produktivnější. Výrobní faktory dělí na prvotní (práce a půda) a druhotný faktor (kapitál). S tímto pojetím souvisí i jeho ***teorie abstinence***, která vysvětluje tvorbu kapitálu a podává zdůvodnění opodstatněnosti úroku. K tomu, aby kapitál vznikl, je nutné abstinování od konečné spotřeby. Člověk by raději spotřebovával, abstinence představuje újmu, za kterou přísluší ***odměna v podobě úroku. Úrok a zisk se tak staly nezávislými důchody.***

John Stuart Mill

Svoje ekonomické názory rozvíjí J. St. Mill jako pokračování díla A. Smitha, D. Ricarda a svého otce J. Milla. Millova ekonomie představuje reprezentativní výklad a také završuje vývoj klasické politické ekonomie v Anglii. Jeho hlavní spis *Zásady politické ekonomie a použití některých v sociální filozofii (1848)* se stal učebnicovým výkladem. Politickou ekonomii chápal stejně jako jeho předchůdci, tzn. vědu o tvorbě a rozdělování bohatství. Současně však ***zdůrazňoval nutnost zohlednění politických a zejména sociálních otázek.*** Proto je jeho přístup zařazován mezi *reformní názory*. Základem Millovy ekonomie je teorie výroby a rozdělování. V obou ***vychází z teorie výrobních nákladů.***

J. St. Mill věnuje ve srovnání se svými předchůdci větší pozornost problematice nákladů a jejich místu v reprodukčním procesu. Současně je významně ovlivněn Sayem, což posouvá rámeček jeho úvah velmi zřetelně za obvyklé hranice myšlenkových schémat teorie pracovní hodnoty.

„To, co vyrábíme nebo chceme vyrábět, je vždycky, jak správně uvedl Say, užitečnost. Práce nevytváří hmotu, tvoří užitek. .... Proto Say a jiní správně klade otázku: pokud vytváříme užitečnost a ne předměty, proč veškerá práce vytvářející užitečnost není považována za produktivní?“

Z hlediska popisu mechanismu fungování je výklad shodný se Smithem či Ricardem. Rozdíl je ve ztotožnění výrobních nákladů s bází, kolem které oscilují tržní ceny. Odchylky tržní ceny od výrobních nákladů působí jako impulsy pro rozšiřování či omezování nabízeného množství výrobků. Směna, která probíhá na základě výrobních nákladů, je podle Milla podmínkou stabilní rovnováhy. Ve směně splňující uvedenou podmínku mají směňované výrobky svoji přirozenou hodnotu.

Uvedený Millův postoj by mohl vzbuzovat představu o jinak shodném chápání hodnoty se svými předchůdci. Ve skutečnosti je Millovo pojetí zřetelně posunuto od hodnoty ke směnné hodnotě samotné (tedy tržní ceně), což zcela přesvědčivě ilustruje citace: *„Hodnota věci je označení pro to množství libovolné jiné věci nebo obecně věci, za které se směňuje.“*

J. St. Mill vycházel z přesvědčení, že zákony výroby a zákony rozdělování mají odlišný charakter. Svobodu a soukromé vlastnictví považuje za nezastupitelné pilíře společnosti a jejího pokroku. Kapitalismus však nechápe jako přirozený řád, tíživé životní podmínky dělnictva spojuje se společenskými poměry a jejich uspořádáním. Zatímco zákony výroby jsou srovnatelné se zákony přírody, zákony rozdělování odráží procesy závislé na společenských poměrech a zvycích, které se vyvíjí a mohou být měněny.

Pokud jde o jednotlivé důchody, přikláněl se k Ricardovu chápání **mzdy** jako existenčního minima. Při interpretaci zisku ale ustupuje od jeho výkladu jako přebytku nad náklady, naopak zdůrazňuje, že **zisk je složkou nákladů**. Součástí zisku je:

- *podnikatelský zisk, který zahrnuje*
  - *mzdu podnikatele – odměna za řídicí činnost*
  - *odměnu za riziko podnikání a investování*
- *úrok jako odměna za abstinenci.*

Renta není vázána (jako u Ricarda) na vlastnictví půdy různé kvality. Pojetí je širší a je označením pro rozdíl mezi tržní cenou a výrobními náklady. Jestliže jsou na trhu totožné výrobky, které jsou vyráběné s různými náklady, pak cena je dána nejvyššími z těchto nákladů. Výrobky s nižšími náklady přináší rozdíl mezi tržní cenou a náklady – rentu.

Na rozdíl od ostatních osobností klasické politické ekonomie vyústila Millova teorie rozdělování do návrhů reforem, které měly zahrnovat:

- *zrušení námezdního poměru výrobním družstevnictvím* – Mill očekával jednak odstranění negativních důsledků námezdního poměru na dělnictvo a jednak řešení problému přerozdělování mzdy ve prospěch zisku (vykořisťování dělnictva). Problém vykořisťování byl podle Milla vyvolán tržními silami na trhu práce. Kdyby na trzích výrobních faktorů byla vyrovnána nabídka s poptávkou, odpovídala by cena výrobních faktorů (důchod) podílu výrobního faktoru na tvorbě hodnoty (na výrobních nákladech). Ale trvalý převis nabídky práce nad poptávkou po práci vede k tomu, že sjednané mzdy jsou nižší, než odpovídá tomuto podílu. Úspora nevyplacených mezd se přeměňuje v dodatečný zisk, vytvořený důchod se rozděluje nespravedlivě, důchody neodpovídají podílu výrobního faktoru na tvorbě důchodu. Samotný námezdní poměr chápal jako vliv omezující individualitu, neboť je založen na oddělení dělníka od vlastnictví. Výrobní družstevnictví oba nedostatky napравuje, neboť součástí vypláceného důchodu se stane i podíl na zisku.
- *odčerpání pozemkové renty pomocí daní* – i pozemkovou rentu chápal jako důchod v rozporu s individualismem. Dává vlastníkovu důchod, který není výsledkem vlastního přičinění.
- *omezení dědického práva* – vyslovil spíše jako námět než doporučení. I v tomto případě se jedná o získávání majetku bez přičinění. Podle Milla, ti, kteří disponují dostatečným majetkem měli být vyloučení z dědického práva.

Harmonismus

V průběhu první poloviny 19. století se zformoval svébytný proud uvnitř směru klasické politické ekonomie. Formoval se pod vlivem vývoje ekonomického myšlení, kde postupně sílila pozice kritických proudů. Mnohé kritiky kapitalistické společnosti a hospodářských poměrů byly orientovány protiliberálně, čímž se stavěly do konfrontační pozice vzhledem k liberálnímu učení klasické politické ekonomie. V důsledku toho pocítovali někteří autoři potřebu důsledněji obhájit liberální základy klasické politické ekonomie a fakticky do tohoto problému koncentrovali své výklady. Nejvýznamnějšími postavami tohoto proudu se stali:

Označení pro tento myšlenkový proud je odvozeno od názvu prací, které publikoval **H. Ch. Carey**: *The Harmony of Nature* (1836), *The Harmony of Interests Agricultural, Manufacturing and Commercial* (1852). **F. Bastiat** vydal *Les harmonies économiques* (1850). Jedná se o první část rozpracovaného díla.

Teze o tom, že za zdánlivými rozpory je skryta skutečná harmonie všech tříd, vrstev i jednotlivců ve společnosti využívala poznatků, ke kterým se klasická politická ekonomie dopracovala při analýze tržního hospodářství a mechanismu fungování trhů:

existuje touha maximalizovat zisk

kapitalista musí výrobu rozšiřovat a zdokonalovat (zefektivňovat)

proto dochází k tomu, že se vyrábí stále více a stále levněji

spotřebitelé mohou nakupovat a spotřebovávat tak, že plněji a všestranněji uspokojují své potřeby

Takto se fakticky prosazuje harmonie zájmů, které mohou být vnímány jako protikladné (antagonistické). Současně byla zdůrazňována i kooperace jednotlivců a skupin v tržním systému, opírající se o tezi ekvivalentní směny (směna jako rovnocenná – spravedlivá výměna služeb). Vrcholné naplnění výše uvedeného schématu předpokládá dosažení stavu, kdy růst důchodu společnosti by byl provázen relativním růstem podílu dělnických mezd.

H. Ch. Carey prodělal složitější myšlenkový vývoj, z pozice stoupence liberální teorie a politiky se vyvinul do pozice teoretika a stoupence protekcionismu v hospodářství. Jako Američan vnímal že vyšší vyspělost Anglie způsobuje určité negativní důsledky americkým výrobcům. Anglickou politickou ekonomii označil za učení koncipované na podporu anglické státní politiky. Liberalizace obchodu vede ke koncentraci světového průmyslového potenciálu do Anglie, která si podřizuje ostatní země jako subdodavatele zejména surovin. Podpora domácího průmyslu je prostředkem k dosažení růstu domácí životní úrovně (rozvoj domácích průmyslových výrob vyvolává následně růst poptávky po práci).

2.3 Národní ekonomie historické školy v Německu

Historická škola je učením, které ovládlo německé ekonomické myšlení od čtyřicátých let 19. století až do třicátých let století dvacátého. V německy hovořících zemích byla nejvlivnějším ekonomickým učením téměř 40 let, do nástupu neoklasické ekonomie.

Ekonomické učení F. Lista

Představitelem opozice vůči anglo-francouzským učením byl **Friedrich List (1798 – 1848)**. Vycházel z přesvědčení, že anglická klasická politická ekonomie vyhovuje pouze Anglii. Proti jejímu kosmopolitismu vyzvedl ideu národní ekonomie, neboť podle jeho názoru všeobecná ekonomická teorie neexistuje. Hlavní úlohou ekonomie je rozvoj výrobních sil, do kterých zahrnul i aktivitu státu, náboženství a morálku. List byl přesvědčený, že bída anglických dělníků je důsledkem neharmonického sociálně-ekonomického rozvoje. Tvrdil, že Německo se může tomuto osudu vyhnout, bude-li harmonicky rozvíjet zemědělství, průmysl a obchod. Ve své teorii stadií ekonomického rozvoje rozlišoval pět stádií, kterými ve svém vývoji prochází společnost:

- *divoštví*
- *pastýřství*
- *agrární*
- *agrárně-průmyslové*
- *agrárně-průmyslové a obchodní.*

List byl nejen teoretikem, ale také praktikem. Bojoval za celní sjednocení německého trhu a zavedení výchovných cel, což mělo pro tehdejší Německo velký význam. Myšlenka výchovných cel vyplývala z jeho přesvědčení, že svobodný mezinárodní obchod vyhovuje Anglii, ale má nepříznivý vliv na rozvoj německého národního průmyslu, který byl v tomto období stále na nízkém stupni rozvoje. Jako ochranu před konkurencí vyspělejších zemí navrhoval dočasné ochranářství, tzv. výchovný protekcionismus.

Ekonomická věda v Německu byla méně rozvinutá ve srovnání s Anglií a Francií. Byl to důsledek specifických německých podmínek vývoje hospodářství.

Němečtí intelektuálové byli v polovině 19. století ovlivněni Hegelovou filozofií, která měla významný vliv především na společenské vědy. Hegel chápal dějiny jako lidstva jako samovolný proces, uváděný do pohybu silami vnitřní dialektiky. To vedlo k počátku uplatňování historického hlediska v právní vědě, náboženství, umění atd. Historická škola navázala na Hegelův objektivní idealismus, který se stal vědou o různých formách kolektivního ducha. Sociálně-ekonomický rozvoj lidské společnosti je v podstatě pouze projevem ducha národa. V tomto procesu rozvoje hraje stát vždy, z etického hlediska, vedoucí roli ve srovnání s jednotlivcem či rodinou. Hegelovi následovníci viděli základní funkci historické vědy v tom, aby určila zákony rozvoje kultury, pouze za těchto podmínek je možno poznat zákony, které řídí i sociálně-ekonomický rozvoj společnosti.

Chápání ekonomie jako ekonomie národní, jak ji zpravidla nazývali němečtí autoři, si v Německu uchovalo původní smysl. Němečtí ekonomové zdůrazňovali, že ekonomie je politická a to vyžaduje aby byly ve větší míře zkoumána pravidla řízení státu, ve srovnání se zkoumáním tržních cen. Němečtí ekonomové nejen souhlasili se zásahy státu do hospodářských procesů, ale toto zasahování rovněž podporovali.

Představitelé historické školy kritizovali autory anglické klasické politické ekonomie především ve třech oblastech. Vyčítali jim:

- *univerzalizmus*. Proti absolutismu zdůrazňovali relativismus v praxi i v teorii. V praxi se to projevilo tím, že stejné zákony není možno uplatňovat v libovolném čase a libovolné zemi. Jer nutno je přizpůsobovat místu a času. V teorii je nutno vycházet z toho že zákony politické ekonomie mají pouze relativní platnost ve srovnání se zákony přírodními, které platí vždy a všude. Vznik nových jevů ve společenských vědách způsobuje, že je nevyhnutelné měnit do té doby platné formulace.
- *nedostatečnou psychologii*, která je založena na egoismu. Podle představitelů historické školy zisk není jediným podnětem lidské činnosti. Je řada dalších, ušlechtilejších podnětů. Proto nemohli přijmout individualistickou filozofii anglického utilitarismu, která byla vlastní anglické klasické ekonomii.
- *zneužívání deduktivní metody a abstrakce*. Právě tuto výhradu vůči klasické škole zdůrazňovala historická škola nejvýrazněji. Chtěla nahradit dedukci metodou indukce, založenou na pozorování. Nejvýstižněji to vyjádřil G. Schmoller když uváděl, že nastane nová doba v politické ekonomii, a to díky použití všeho historického, popisného, statistického materiálu a nikoliv pokračování v destilaci starých pouček dogmatismu.

Představitelé historické školy můžeme rozdělit na dvě školy:

- starší historickou školu (tvoří ji nejstarší generace)
- mladší historickou školu (tvořenou dvěma dalšími generacemi ekonomů).

Starší historická škola

Wilhelm Roscher: 1817-1894

Bruno Hildebrand: 1812-1878

Karl Knies: 1821-1898

Velký vliv na jejich názory mělo učení pokračovatelů německého filozofa I. Kanta. Podle chápání neokantovců existují příčinné souvislosti pouze v přírodě, nikoliv ve společnosti. Společenský vývoj je *indeterminovaný*, společenské instituce jsou subjektivně vytvářené a úlohou vědy je analyzovat jejich konkrétní vývoj. Předmětem zkoumání musí být především nejdůležitější instituce společnosti – stát.

Pro učení starší historické školy bylo charakteristické jednostranné vyzvedávání historické metody a metody indukce. Jako jedinou formu společenského pohybu připouštěli evoluci a dějiny (historie) byla používána jako metoda výkladu národohospodářských jevů.

W. Roscher v podstatě uznával zákony klasické politické ekonomie, pouze usiloval o jejich doplnění o historickou metodu.

Za základní úkol ekonomické teorie považoval popis toho, co národ chce dosáhnout v hospodářství a popis cíle, který skutečně sleduje. Naléhal na nevyhnutelnost návratu k empirické metodě, aby byl překonán škodlivý vliv doktríny klasické politické ekonomie.

Poznámka: W. Roscher je autorem *Náčrtu přednášek o státním hospodářství z hlediska historické metody (1843)*, ve kterém se věnuje nutnosti přebudování politické ekonomie na novém základě, tj. s využitím historické metody. Tu vymezuje následovně: Historická metoda jeví se nejen zevně vylíčením jevů podle chronologického postupu, nýbrž v těchto základních ideách:

1. Úkolem naším jest vylíčiti, co národové myslili, chtěli a objevili na poli hospodářském, čeho se domáhali a čeho dosáhli a proč dosáhli. ....
2. Všechny národy, u nichž můžeme nějakého poučení nabýti, jest nutno studovati a se stanoviska hospodářského srovnávati, zvláště národy staré, jichž ukončený rozvoj před očima máme.
3. Nebudeme prostě chváliti anebo haněti zřízení ekonomická. ... Spíše jest hlavním úkolem vědy, jak a proč to, co druhdy bylo rozumné a blahodějně, se pozvolna stalo nerozumným a neprospěšným“.

Hildebrand a Knies už jednoznačně odmítali abstraktně-deduktivní metodu. Podle **B. Hildebranda** lidé mají svobodnou vůli a nemusí se proto řídit žádnými hospodářskými zákonitostmi. Nastínil schéma historického vývoje v podobě tzv. hospodářských stupňů:

- hospodářství přírodní
- hospodářství peněžní
- hospodářství úvěrové.

Kritizoval Smithovo tvrzení, že podněty hospodářské činnosti spočívají v osobních zájmech lidí. Proti tomu vyzvedával myšlenku opírající se o pojetí politické ekonomie jako vědy morální, která musí vzít do úvahy také smysl pro povinnost, touhu po slávě a jiné motivy lidského konání.

K. Knies zdůrazňoval, že v každém národě vládne specifický národní duch. Popíral existenci zákonů, protože v jeho pojetí neexistují opakovatelné jevy. Úlohou ekonomické teorie je v takovém případě vysvětlení historické minulosti příslušného národa.

Představitelé starší historické školy vycházeli z toho, že politická ekonomie je vědou historickou. její úlohu charakterizovali jako sbírání, popis a porovnávání faktů a dat z hospodářského života různých národů v různých historických epochách. Chybu učinili především jednostranným preferováním historické metody. Ani jeden z autorů starší historické školy se nepokusil o vybudování politické ekonomie na zásadách, které hlásali. Zůstali pouze v rovině kritiky klasické politické ekonomie a u vyhlášení, jak by politická ekonomie měla vypadat.

Mladší historická škola

V období působnosti mladší historické školy se významně změnila hospodářská a politická poměry v Německu. Především bylo Německo v roce 1871 politicky sjednocené a postupně se proměňovalo ze zaostávající země na hospodářsky vyspělou zemi, která zaujala jedno z významných míst ve světové průmyslové výrobě. V obchodní politice Německa stále převládal protekcionismus. Mezi představitele mladší historické školy patří ekonomové dvou generací.

Představitelé mladší historické školy již nevystupovali proti kauzalitě ve společenském životě. *Určení zákonů považovali za poslání a cíl vědy.* Předpokládali však, že zákony není možno odhalit metodami které používala klasická škola politické ekonomie. Proto uskutečňovali rozsáhlý induktivně-historický výzkum a tím dali podnět ke vzniku nové vědní disciplíny – dějin národního hospodářství.

1. generace mladší historické školy

Gustav von Schmoller: 1838 - 1917

Adolf Wagner: 1835 - 1917

Ludwig Josef Brentano: 1844 - 1931

2. generace mladší historické školy

Werner Sombart: 1863 – 1941

Max Weber: 1864 - 1920

Představitelé mladší historické školy přisuzovali významnou roli státu v národním hospodářství a zdůrazňovali etický prvek lidského chování. měli hluboký zájem o sociální politiku. V roce 1872 založili pod vedením **G. Schmollera** *Spolek pro sociální politiku* (Verein für Sozialpolitik), ve kterém se projevoval jejich umírněný liberálně-buržoasní reformismus. Jejich učení bylo později označeno jako katedrový socialismus. Vycházeli z určující role právních norem v hospodářství, jejichž uvedení do života měl zabezpečit nadtřídní stát. Hlásali sociální reformy, z nichž mnohé již byly v jiných průmyslově vyspělých zemích zavedeny (např. zavedení továrenských inspektorů, odstranění práce dětí, omezení práce žen, dodržování dnů pracovního volna, zřízení smírčích soudů).

Schmoller uznával existenci třídního konfliktu a připouštěl, že v určitých případech stát postupuje tak, jakoby hájil zájmy vládnoucí třídy. Ve skutečnosti je podle jeho mínění zájmem státu i ochrana zájmů nižších tříd. Tuto roli mohou zastávat a plnit občanské instituce, které budou uskutečňovat kontrolu a budou proniknuté hlubokým pocitem odpovědnosti pře společností, který jim umožní povznést se nad třídní boj. Sociální zákonodárství a garantování kolektivních smluv může podle Schmollera odvést dělníky od revolučních cílů. Odměňování dělníků chápal jako morální problém.

Schmoller tvrdil, že ekonomiku je možno rozvíjet pouze na základě využití popisného materiálu, historických faktů a statistických dat. Při zkoumání ekonomických a sociálních problémů využíval poznatky z psychologie, etnografie, antropologie, biologie a geologie. Zasloužil se o rozvoj společenských institucí, zdůrazňoval relativnost vědeckých představ, úlohu změn ve společenském životě, potřebu realismu a kritiku abstraktních, deduktivních metod ve výzkumu. Zdůrazňoval rovněž, že ve společenských vědách není místa pro matematiku, protože reakce lidské psychiky jsou příliš složitou úlohou pro vyjádření diferenciálním počtem, připouštěl využití statistických dat.

Další z autorů, **L. Brentano**, odmítal představy o vyšším předurčení státu ve srovnání s jednotlivcem. Upozorňoval na to, že ti, kteří řídí stát, mají často sklony zneužívat moc. Jeho názory měly zjevně liberálnější charakter než myšlenky většiny autorů historické školy. V mírném rozsahu připouštěl nevyhnutelnost zákonodárného regulování sociálně-ekonomického rozvoje.

Adolf Wagner se věnoval především problematice státních financí a předpokládal, že se mohou stát efektivním nástrojem na dosažení sociální spravedlnosti. Hospodářství se podle jeho názorů skládá ve všech hospodářských řádech ze dvou sektorů, soukromého a státního, přičemž s vývojem se podíl státního sektoru zvyšuje. V této souvislosti se někdy hovoří o Wagnerově zákoně.

Obdobné úvahy jsou obsaženy v díle dalšího z představitelů mladší historické školy **W. Sombarta**. Ten při úvahách o formách ekonomických struktur v budoucnosti rozvíjel myšlenku sociálního pluralismu. Tvrdil, že kapitalismus se změní ve smíšenou společnost, ve které budou existovat různé ekonomické systémy. Podle Sombarta existují v daném období různé systémy v podobě: kapitalismus, družstevní ekonomika, veřejné smíšené podniky, sociální ekonomika, řemeslnická odvětví a zemědělská ekonomika a jejich počet se v budoucnu dále zvýší.

Družstva, veřejné podniky, smíšená a sociální ekonomika jsou socialistické. Ale tyto systémy musí absorbovat a konzervovat cenné vlastnosti kapitalismu. Všechny tyto systémy mají v rámci kapitalismu buržoasní charakter a rozdíly mezi nimi nejsou podstatné.

W. Sombart odmítal univerzální zákony a trval na tom, že charakter ekonomických institucí je podmíněn místně i časově jejich působností. Podle jeho názorů neexistuje univerzální ekonomika ale můžeme hovořit pouze o ekonomickém řádu.

Stejně jako Weber i Sombart řešil otázky týkající se vzniku kapitalismu. Hlásali, že každá dějinná epocha se vyznačuje svérázným duchem, který je tvořen souborem psychologických postojů lidí, kteří vytvářejí charakter dané doby. Sombart vybral za nositele kapitalistického ducha židy, protože disponovali vlastnostmi jako např.: racionálnost, šetrnost, rozvaha, potřeba zbohatnout a podnikavost. Vedle toho měli rovněž zkušenosti, protože středověký obchod se nacházel pod jejich kontrolou. Na Sombartův výklad vzniku kapitalismu, který měl rasový podtext, dopadla bouře kritiky.

M. Weber se zabýval otázkou původu kapitalismu v díle *“Protestantská etika a duch kapitalismu”*. Efektivní fungování kapitalismu podle něho předpokládá, že pro člověka má hodnotu duchovní a materiální asketismus. Tyto vlastnosti našel u kalvinistů, kteří nahlížejí na úspěch podniku jako na hlavní cíl. Asketický způsob života kalvinistů stimuloval i prvotní akumulaci kapitálu.

M. Weber upozorňoval na německý konservatismus, orientovaný na odvrácení revoluce v Německu. V mnoha směrech ho považoval za reakci na francouzskou revoluci. Příčinu většího rozšíření konservatismu v Německu spojoval s neexistencí střední třídy, která dávala anglickému myšlení liberální perspektivu.

M. Weber měl liberálnější názory jako jiní představitelé historické školy. nahlížel na společnost jako na soubor autonomních jednotlivců, který je podmíněn sociálními zákonitostmi. Zdůrazňoval význam osobní svobody a odmítal rasismus jako nepřátelskou ideologii.

Příslušníci mladší historické školy **vstoupili do dvou sporů o metodu**, které patřily k nejvýznamnějším v dějinách ekonomických teorií.

První spor o metodu probíhal mezi Schmollerem a Mengerem, představitelem nastupujícího neoklasického myšlení. Můžeme to charakterizovat jako boj mezi abstraktně-racionálním směrem a empiricko-realistickým přístupem. Schmoller nakonec připustil oprávněnost abstraktně-deduktivní metody.

Druhý spor o metodu se odehrál mezi samotnými představiteli historické školy. Jednalo se o otázku hodnotících soudů. Schmoller a Wagner chápali ekonomii jako etickou a normativní vědu, jejímž hlavním posláním je vypracovat doporučení pro hospodářskou a sociální politiku státu. Na druhé straně Weber a Sombart tvrdili, že předmětem jejího zkoumání musí být to co je a do jejího obsahu nepatří dávat doporučení hospodářské politice (ekonomie jako věda pozitivní).

Na historickou školu navázala tzv. ekonomická sociologie a různé sociologicko-institucionální směry charakteristické svým kriticizmem.

2.3 Sociální kritiky kapitalismu a vznik socialistických ekonomických názorů

Průmyslová revoluce znamenala průlom do tradičních výrobních a společenských struktur společnosti. Technické převraty měnily postavení práce, byl potlačován význam vysoce kvalifikované řemeslné práce. Současně tak vedlo zavedení strojové výroby ke zjednodušení práce, ale také k zhoršení podmínek jejího vynakládání. Prudký nárůst nabídky práce byl doprovázen tlakem v podobě převisu nabídky na trhu práce se všemi nutnými doprovodnými znaky. Proto se sociální otázka dávala do přímého protikladu s rozvojem a představami o perspektivách svobodné tržní společnosti. V proudech ekonomického myšlení, které se stavěly kriticky ke klasické politické ekonomii se sociální problematika objevovala v různých kontextech, s různou intenzitou a byla doprovázena různými představami o možnostech a nutnosti řešení sociálního konfliktu.

K představitelům kritických proudů klasické politické ekonomie a sociálních aspektů hospodářství patří:

Jean Charles Simond de Sismondi: 1773 – 1842

Luis Blanc: 1811 – 1882

Pierre Joseph Proudhon: 1809 - 1865

Ekonomické názory Sismondiho

Osobnosti, která prodělal vývoj ze stoupence učení klasické politické ekonomie na pozice jejího vyhraněného kritika byl **Jean Charles Simonde de Sismondi**, působící ve Švýcarsku. Byl autorem rozsáhlých historických spisů (Historie Francie, Historie Italské republiky), ale v roce 1803 vydal ekonomickou práci *O obchodním bohatství*. Spis byl pokusem o popularizaci Smithova učení a Sismondi se prezentuje jako stoupenec Smitha a jeho učení. Další práce *Nové zásady politické ekonomie neboli o bohatství v jeho vztahu k lidnatosti (1819)* je psána ze zcela odlišných, kritických pozic. Sismondi se prezentuje jako zásadní odpůrce laissez faire a anglické, zejména Ricardovy ekonomie. Příčinou změny názorů byly především důsledky průmyslové revoluce v Anglii a jejich postupný průnik na evropský kontinent. Svoji roli sehrály i hospodářské poklesy z let 1815 a navazující problémy realizace v r. 1818, které postihly nejen Anglii, ale celou jižní a západní Evropu. Svoji kritickou soustavu Sismondi dále rozpracovával a vyústěním bylo dvousvazkové historicko-popisné dílo *Studie o politické ekonomii (1837 – 1838)*.

Sismondihova kritika vytýká anglické klasické politické ekonomii zejména:

- je rozvíjena jako abstraktní nauka o bohatství (v peněžním smyslu slova) a nevěnuje pozornost dosažení skutečného fyzického blahobytu, což by mělo být skutečným smyslem politické ekonomie.
- je jednostranně orientována na výrobu bohatství, ale ponechává mimo předmět zájmu následky, které má výroba, zejména následky rozdělovacích procesů.

Odtud Sismondi formuluje nové zadání politické ekonomie:

- nesmí vnímat stávající poměry jako dané, nesmí zůstat lhostejná k negativním jevům
- musí bdít nad blahobytem společnosti a prosazovat ho (nauka o dobročinnosti).

Sismondihova přístup proměňuje politickou ekonomii z teoretické společenskovední disciplíny, z teoretické analýzy hospodářských procesů, na normativní nauku, která podle zvolených kritérií (především etických), bude koncipovat hospodářskou politiku státu tak, aby bylo dosaženo změny poměrů.

Jednoznačně je odmítnuta metoda abstrakce a politika nevměšování státu. Ostře odmítá i představu a předpoklad, že v hospodářství působí mechanismus přizpůsobování nabídky poptávce. Hospodářský vývoj bez otřesů je možný pouze tehdy, když poptávka předstihuje nabídku a pouze v tomto případě sehrává konkurence mezi výrobci skutečně pozitivní roli. Konkurence může být zdrojem negativních důsledků. Je-li nabídka v převisu nad poptávkou, pak konkurence:

- omezuje rozsah produkce a zvyšuje nezaměstnanost, zvyšuje intenzitu práce
- stlačuje mzdy a vyvolává bídu, současně dále snižuje poptávku
- ničí hospodářsky slabší výrobce.

Obdobné důsledky má i v případě dočasné rovnosti nabídky a poptávky. Sismondi kritizuje anglickou ekonomii za to, že podle jeho mínění jednostranně zdůrazňuje prospěch dělníků z technického pokroku v podobě zlevňování strojově vyráběné spotřební produkce, ale neusiluje o zkracování pracovního dne.

Ve výše uvedených úvahách je obsažena i Sismondihova teorie hospodářských krizí, která zdůrazňuje, že *za vyplacené důchody není možno realizovat celý produkt*. Sismondi přitom vychází z představy, že se produkt daného roku realizuje za důchody roku předchozího a protože výroba vykazuje růstovou tendenci, je nerealizovatelnost nutností. Vyslovuje představu o trvalém zaostávání poptávky za nabídkou, které je umocněno klesající kupní silou pracujících. Svoji roli sehrává podle Sismondihova i to, že:

- ne každý výrobce zná situaci na trhu (poptávku)

- výroba není určována požadavky spotřeby, ale především požadavkem ziskového umístění kapitálu
- oddělení vlastnictví a práce vede k růstu důchodů kapitalistů, ale ne dělníků, kteří tvoří hlavní složku spotřebitelské poptávky.

Klesající podíl pracujících na důchodu vyvolává tlak na pokles poptávky po spotřebním zboží, výroba tradičních odvětví se snižuje, výroby stagnují a upadají. *Tím dochází k zužování trhu a zhoršují se možnosti realizace.* Jediným východiskem je realizace na zahraničních trzích (**teorie třetích osob**).

Sismondioho představ nápravy (reformy) obsahuje dvě základní myšlenky:

- stát musí být garantem vytvářejícím podmínky předcházení negativních důsledků konkurence pro hospodářství a společnost.
  - stát by měl konkurenci omezovat
  - stát by měl omezovat tempo růstu výroby tím, že bude bránit překotnému zavádění techniky
- preference malovýroby a tomu odpovídajícího vlastnictví, rozvoj střední vrstvy, u které není oddělené vlastnictví od práce, vytvoří podmínky stability.
  - malovýrobce je spjat s výrobou i trhem, je schopen samoregulace na základě schopnosti odhadovat své budoucí příjmy. Tím je regulována přirozeně populace.
  - malovýrobce je zainteresován na maximálním využívání zdrojů pro zabezpečení své obživy.

Ekonomické reformy L. Blanca a P. J. Proudhona

V reformních názorech ve Francii odrážela skutečnost, že francouzské hospodářství bylo méně vyspělé, což se projevilo v učení dvou osobností. Názory **L. Blanca** jsou ovlivněny myšlenkami Saint – Simona. Ve své práci *Organizace práce (1841)* označuje za hlavní příčinu všech nedostatků ve společnosti *laissez faire* a její odstranění za skutečný zájem celé společnosti. Specifický je jeho přístup k řešení, ve kterém má sehrát klíčovou roli právě volná soutěž. Jeho idea zakládání společenských dílen vychází z představy, že tyto výrobní oborová „družstva“ budou pracovat pro normální konkurenční trh, na kterém v konkurenci zvítězí. Svoji představu opíral jako mnozí socialisté o ideu, že výrobní jednotky, které se budou opírat o družstevní vlastnictví, musí v hospodářské soutěži zvítězit nad soukromokapitalistickými podniky. Důvodem je předpoklad, že pro dělníky v družstvech bude práce přitažlivější než práce námezdní.

Výrobní oborová družstva by vznikala za pomoci státu, který by poskytl nezbytný kapitál, ale od přímého řízení by postupně přešel k pouhé kontrole. Blanc požadoval rovnostářské rozdělování (stejnou mzdu). Dosahovaný zisk (díky vyšší produktivitě) by byl rozdělován na tři části:

- prémie ke mzdě
- sociální rezervní fond (pro přestárlé, nemocné, pro případ krizí atd.)
- fond akumulace.

Projekt se v určité modifikované podobě realizoval v roce 1848 poté, co v únoru připravil Blanc pro prozatímní vládu dekret zaručující všem občanům právo na práci. Poté byly zřizovány tzv. *Národní dílny pro nezaměstnané*.

P. J. Proudhon vstoupil do širšího povědomí již prací z roku 1840 s názvem *Co je vlastnictví?* Poté následovaly práce, které byly věnovány reformě společnosti. Zejména *Organizace úvěru a oběhu a řešení sociálního problému (1848)*, *Shrnutí sociální otázky – výměnná banka (1848)*.

Na rozdíl od Blanca prohlásil Proudhon za zdroj potíží soukromé vlastnictví. Proto také na otázku v názvu práce odpověděl známou větou, že *vlastnictví je krádež*. Přitom ovšem neodmítal soukromé vlastnictví, ale vlastnictví společenské, které se v socialistických ideách zpravidla považovalo za základ reformy společnosti. Proudhon *vnímal soukromé vlastnictví jako základ svobod*, ale požadoval, aby existovalo v rozsahu, který je možno užít vlastní prací. Soukromé vlastnictví jako zdroj bezpracného důchodu bylo pro něj krádeží a nepřijatelnou formou. Proudhon byl přesvědčen, že *soustava soukromého vlastnictví se pouze vychýlila z přirozeného stavu* a je nutno ji opět do tohoto stavu navrátit. K tomu měla sloužit jím navrhovaná reforma, opírající se o soukromé vlastnictví jako

základ soukromé iniciativy a společenského pokroku, která by zároveň učinila neškodným velké vlastnictví.

Jádrum navrhované reformy se měl stát *levný úvěr*, jednalo se tedy o peněžní reformu jako prostředek reformy společnosti. Podle Proudhona by takto koncipovaná reforma řešila souběžně dva základní problémy:

- odstranění úroku by všeobecně učinilo úvěr přístupný a tím by umožnilo rozvoj drobného soukromého vlastnictví
- odstranění úroku by vedlo k odstranění bezpracných důchodů.

Proudhon vycházel z představy, že peníze jsou především úvěrové peníze a chtěl vázat jejich emisi na eskont obchodních směnec, kterým by byly vpouštěny do ekonomiky. Domníval se, že by se v tomto případě řídilo množství oběživa hodnotou zboží na trhu.

2.4 Vznik názorů na socialismus

Od průmyslové revoluce zápasí kapitalismus s různými negativními jevy v hospodářské a sociální oblasti a s vyhrcováním problémů pak přichází názory myslitelů zdůrazňujících, že kapitalismus směřuje k zániku. Obvykle nejdříve kritizovali konkrétní nedostatky společnosti a potom je dávali do protikladu s ideálními znaky různě chápané utopie. Takto vznikaly i názory na socialismus, které vycházely z ideálů osvícenství o vytvoření sociálně spravedlivé společnosti. Počátky jsou spjaty s takovými osobnostmi, jako **Thomas More (1478 – 1535)**, vynikající anglický humanista, lord kancléř Anglie za vlády Jindřicha VIII. V roce 1516 vydal dílo *Utopie*. Kniha je psána formou dialogu autora se smyšleným cestovatelem – námořníkem, který na svých cestách objevil do té doby neznámý ostrov Utopii. V první části autor kritizuje sociální poměry v Anglii v období původní akumulace. (Poznámka: Termín původní akumulace je používán pro označení vývojové fáze, ve které se vytvářely podmínky pro akumulaci kapitálu a kapitalistický rozvoj. Proces ve kterém dochází k polarizaci společnosti.) *Za hlavní příčinu všech problémů považuje soukromé vlastnictví.* Druhá část knihy předkládá Morovy představy o ideálním společenském uspořádání, kde je *soukromé vlastnictví zcela odstraněno a platí všeobecná povinnost pracovat*, přičemž denní pracovní doba je zkrácená na 6 hodin.

Druhým nejvýznamnějším představitelem raného utopického socialismu byl **Tomáš Campanella (1568 – 1639)**. Italský mnich, který prožil 27 let ve vězení, ve kterém sepsal svůj nejslavnější spis *Sluneční stát (1623)*. Za hlavní příčinu zla ve společnosti považoval také soukromé vlastnictví. Podle Campanelly se v nové společnosti stane **práce potřebou a věcí ctí každého občana**.

Tyto přístupy vrcholily v názorech:

Saint-Simona (1760 – 1825) je typická myšlenka zákonitostí společenského vývoje. Dějiny lidské společnosti chápal jako nepřetržitý proces daný rozvojem vědy, morálky, filozofie a lidského rozumu. V dosavadním vývoji prošlo lidstvo dvěma stadii, v dalším vývojovém stadiu nastoupí industriální a metafyzické myšlení bude nahrazeno myšlením pozitivistickým.

Kapitalismus považoval za přechodné období od feudalismu k vědecko-průmyslové společnosti budoucnosti. Tehdejší společnost dělil na dvě třídy:

- třídu vlastníků, kterou také nazýval třídou zahálejších parazitů
- třídu průmyslníků, která představuje větší část národa a patřili do ní dělníci, řemeslníci, podnikatelé, bankéři, obchodníci.

Ve vývoji společnosti k průmyslovému systému považoval za rozhodující boj mezi oběma uvedenými třídami.

V průmyslovém systému budou podle Saint-Simona vládnout vědci a nejdůležitější složka třídy průmyslníků – podnikatelé (továrníci), bankéři a obchodníci. Zvláště významnou hospodářskou funkci připisoval bankéřům, kteří mají pomoci úvěru regulovat celou společenskou výrobu.

Společenská výroba se bude řídit podle jednotného, vědecky sestaveného plánu a jeho vypracování a realizace bude hlavním úkolem průmyslového systému. Taková přeměna společnosti nebude podle Saint-Simona vyžadovat revoluci, ale uskuteční se pokojnou cestou, silou přesvědčování, hlásáním „nového křesťanství.“

Charlese Fouriera (1772 – 1837), který vypracoval koncepci vývoje lidské společnosti, podle které jsou dějiny nepřetržitý progresivní a zákonitý proces. Podle Fouriera prošlo lidstvo doposud čtyřmi vývojovými stadii, epochami::

- divoštství (neexistoval průmysl)
- patriarchátu (charakteristický je drobný průmysl)
- barbarství (charakteristický je střední průmysl)
- civilizace (epocha, ve které vyrůstá velkopřůmysl)

Z tohoto stadia přejde lidstvo do nové společnosti, kterou nazval společností *harmonie nebo asociace*. Za hlavní příčinu negativních vlastností kapitalismu považoval odtržení výroby od spotřeby a jejich ovládnutí obchodem. Odtržení výroby od spotřeby je podle Fouriera založena na rozdrobenosti průmyslu mezi různé vlastníky. Velmi ostře kritizoval negativní charakteristiky obchodu, zejména burzovní lichvářství, podvody, spekulace, prodej nekvalitních výrobků atd. Chtěl zdokonalit společnost obnovením spojení výroby a spotřeby v tzv. *falangách*. Ve falangách se měl starý systém dělby práce nahradit novým, soustavou podle zájmů. Základem hospodaření falang se mělo stát zemědělství a průmysl by ho měl pouze doplňovat. Tím by se odstranil rozpor mezi městem a vesnicí, mezi fyzickou a duševní prací. Výsledky hospodaření by se rozdělovaly podle práce, vloženého kapitálu, schopností a poznatků, a to následovně:

- 5/12 za práci
- 4/12 za kapitál
- 3/12 za teoretické vědomosti a řídicí funkce.

Celkový kapitál falangy by byl rozložen mezi akcie s nízkou nominální hodnotou, aby se každý mohl stát spoluvlastníkem.

Roberta Owena (1771 – 1858), který se ve srovnání s oběma Francouzy více přiblížil k reálnému životu v Anglii. Celý svůj život také věnoval praktickému uskutečňování svých představ, které měly zlepšovat pracovní podmínky obyvatelstva. Jako továrník a filantrop usiloval o zlepšení životních a pracovních podmínek pracujících. Zkrátil pracovní dobu na 10,5 hodiny (v jiných továrnách se pracovalo 13 – 14 hodin), dělníkům vyplácel plnou mzdu i v období krize, založil vzorovou školu pro děti a zřídil zřejmě první dětské jesle na světě. Později dospěl k závěru, že družstevní osady mohou být základem celospolečenské reformy, která by přispěla k odstranění námezdní práce. Družstevní osady, resp. výrobně-spotřební družstva budou fungovat na základě společného vlastnictví, kde každý člen bude pracovat podle svých schopností a výsledky hospodaření se budou rozdělovat podle potřeb. V osadách nebudou existovat bezpracné důchody ani směnné a peněžní vztahy. Směna bude nahrazena prostřednictvím společného ústředí, které se bude zabývat oceňováním, přijímáním, skladováním a výdejem výrobků. Owen na rozdíl od Saint-Simona a Fouriera považoval za základní příčinu všech nedostatků kapitalismu soukromé vlastnictví, vykořisťování námezdní práce, náboženství a současnou formu manželství.

Některé Owenovy představy našly své místo i u tzv. levicových ricardiánců, (byli pod vlivem Ricardových myšlenek). *Levicoví ricardiánci* vypracovali ekonomickou teorii vykořisťování. Za jediný zdroj hodnoty považovali práci a požadovali, aby se mzda dělníků rovnala celému produktu jejich práce. Nadhodnotu chápali jako všeobecnou kategorii, která obsahuje zisk, úrok a rentu. Jejich požadavek celého výtěžku práce pro dělníky znamenal zrušení zisku. Široce zdůvodňovali, že příčinou jakékoliv sociální nerovnosti je soukromé vlastnictví. Výraznými osobnostmi tohoto proudu byli **John Gray (1798 – 1850)** a **Thomas Hodgskin (1787 – 1869)**. Navrhovali zrušit kapitalistické vlastnictví a zachovat drobnou malovýrobu, tzv. maloburžoasní vlastnictví. Zajímavý názor měl **Gray**, který hlavní vinu za špatné sociální podmínky pracujících přisuzoval směně a existenci peněžních vztahů. Navrhoval zavedení tzv. pracovních peněz, kterými by se přímo určovalo množství práce obsažené ve výrobcích. Proto chtěl založit směnnou banku, která by zprostředkovala výměnu různých výrobků prostřednictvím uvedených pracovních peněz.

2.5 Politická ekonomie Karla Marxe

Karl Heinrich Marx (1818 – 1883) ovlivnil vývoj ekonomického myšlení a ekonomické teorie 19. a 20. století. Pro interpretaci a hodnocení jeho názorů je však nutno konstatovat, že jeho ekonomické názory jsou včleněny do širší soustavy učení – marxismu, jehož zdrojem jsou především:

- Hegelova filozofie
- politická ekonomie D. Ricarda
- učení francouzských socialistů Ch. Fouriera a H. de Saint – Simona.

Východiska Marxovy politické ekonomie

Marx vystudoval filozofii a právo a byl silně ovlivněn filozofií G. Hegela, zejména jeho dialektikou. Svým přesvědčením však byl materialista, a proto už počátkem 40. let se rozchází s Hegelovými ideami a dialektiku rozpracovává na materialistickém základu. Formuje svůj přístup, filozofii historického a dialektického materialismu. Tím jsou položeny základy kritiky nehistorického přístupu klasické politické ekonomie. K analýze kapitalistického hospodářství nepřistupuje jako k soustavě přirozené, k soustavě obecné, ale soustavě historicky podmíněné, v určitých podmínkách *nutně vzniklé a nezastupitelné, ale soustavě, která také nutně zanikne*. V této šířeji pojaté kritice kapitalismu sehrála Marxova politická ekonomie klíčovou roli, neboť Marx vycházel z přesvědčení, že výrobní podmínky a poměry určují směr vývoje společenského systému.

Základní zákony dialektiky vedou k nahlížení na svět, jako soustavu, ve které není nic věčné, vše je ve vývoji. Společenský řád prochází proměnami také. Marxův materialismus ho vedl k přesvědčení, že člověk a společnost jsou primárně struktury ekonomické, nejdříve je nutno vyrábět, vytvářet podmínky pro existenci až druhotně je pěstována a rozvíjena duchovní stránka bytí. Proto v jeho systému zaujala výroba dominující postavení a nepochybně tytéž okolnosti ho vedly k potřebě hlubšího proniknutí do ekonomie teorie.

Výroba není činností izolovaných jedinců, jedná se o kooperaci a v určitých společenských poměrech. Výroba je tvorbou statků, ale má dvě stránky:

- je to proces přeměny surovin na statky, jedná se o výrobní metody, kterými se vyrábí a tuto stránku výroby charakterizují *výrobní síly*, které prochází permanentním procesem zdokonalování.
- ve výrobě se utváří škála vztahů mezi lidmi, *výrobní společenské vztahy*. Tyto vztahy jsou upraveny i institucionálně a jejich kvalita se po delší dobu zachovává na určité úrovni.

V tomto členění je skryt mechanismus, kterým se prosazují zákonitosti společenského vývoje. Stupeň rozvoje výrobních sil a tomu odpovídající úroveň vztahů (tzn. umožňující další rozvoj výrobních sil) jsou základem *výrobního způsobu*.

Současně rozdílná vývojová tendence způsobuje, že v určitých časových obdobích přestávají společenské vztahy vytvářet prostor dalšímu rozvoji a musí být v sociální revoluci nahrazeny novou kvalitou (teorie revolučního vývoje, kterou byl popisován vývoj společnosti od prvobytně pospolné, přes otrokářskou, feudální ke kapitalistické i nutnost jejího zániku).

Teorie střídání výrobních způsobů tvoří základ historického materialismu. Pro Marxe se v tomto kontextu jevila významnější analýza společenských výrobních vztahů (výrobní síly se přebírají a vyvíjí, výrobní vztahy jsou svrženy a nahrazeny jinými), proto s nimi spojil předmět své politické ekonomie. Klíčovým výrobním vztahem se v jeho systému stalo vlastnictví, na které uplatnil stejný vývojový scénář:

- východiskem je společné vlastnictví prvobytně pospolitosti, které je nutností v boji o přežití
- když stupeň rozvoje výrobních sil umožnil, aby se rodina uživila, nastoupilo soukromé vlastnictví, motivující k růstu produktivity a výkonnosti

- další výrobní způsoby jsou charakterizovány jako uspořádání, ve kterých soukromé vlastnictví je nástrojem vládnoucích tříd k tomu, aby žily z dostatečně produktivní práce jiných, společensky, politicky a hospodářsky podmaněných.
- kapitalismus se rodí na individuální formě soukromého vlastnictví a osobní svoboda vytváří podmínky pro dynamický rozvoj. Výrobní metody si postupně vynucují přechod ke spoluvlastnickým formám (popisováno jako zespolečňování vlastnictví), které předurčují nutnost vzniku (resp. návratu) společenského vlastnictví, které je ale negací kapitalismu.

Práce, které jsou svým obsahem především ekonomické, vychází koncem 40 let. Po několika neúspěšných pokusech v 50. letech je v 60. letech připraven stěžejní ekonomický spis *Kapitál*.

Marxova kritika kapitalismu je založena na presentaci kapitalismu jako vykořisťovatelského systému. Proto je teoretickým východiskem celé konstrukce teorie pracovní hodnoty, ve které navazuje na Ricarda. Teorii pracovní hodnoty uplatňuje důsledně na vše, co prochází směnou. Vychází z principu ekvivalentní směny a hodnota výrobku je závislá na množství práce do výrobku vložené (individuální hodnoty výrobku se může u jednotlivých výrobců lišit). Množství práce, které určuje směnou relací (společensky nutné množství práce) je dáno společensky průměrnými podmínkami výroby (z těch je dodávána rozhodující část tržní nabídky daného výrobku).

Pro Marxův výklad je charakteristické, že v pohledu na trh práce aplikoval teorii pracovní hodnoty na pracovní sílu (schopnost pracovat), nikoliv na práci. Mzda je v tomto pojetí cenou pracovní síly.

Hodnotu pracovní síly určil:

- jednak reprodukčními náklady pracovní síly (spotřební předměty nutné pro dělníka a rodinu, náklady na kvalifikaci)
- společenskými podmínkami (historicko-kulturní vývoj), které ovlivňují pojetí toho, co společnost považuje za nutné k reprodukci (životnímu standardu).

Na kapitalistickou výrobu se dívá obdobně jako Ricardo. Kdo vynakládá kapitál, činí tak proto, aby dosáhl zisku. Kapitál musí být vynaložen na koupi:

- strojů, zařízení, surovin – konstantní kapitál (c)
- pracovní síly – variabilní kapitál (v).

Vynakládaná práce jednak přenáší hodnotu konstantního kapitálu (ve výši spotřeby či opotřebení), jednak tvoří novou hodnotu. Podnikání dává smysl, pokud nově vytvořená hodnota umožní uhradit pracovní sílu a ještě přinese důchod kapitálu. Nezbytnou podmínkou tedy je, aby obsahovala přebytek nad hodnotou pracovní síly, tj. *nadhodnotu*, která je klíčovou kategorií Marxovy ekonomie.

$$\text{nadhodnota } (m) = H \text{ nově vytvořená} - H \text{ pracovní síly } (v)$$

Nadhodnota je přebytek nově vytvořené hodnoty nad hodnotou pracovní síly.

Hodnotu výrobku pak můžeme vyjádřit ve tvaru: $H = c + v + m$

Nadhodnota je nutnou součástí hodnoty výrobku vyráběného námezdní prací. Je částí nově vytvořené hodnoty, tzn.:

- je výsledkem práce námezdní pracovní síly, která ji vytvořila
- je zdrojem důchodu toho, kdo vynaložil kapitál
- kapitalista si přisvojuje část hodnoty, kterou vytváří dělník, přisvojuje si výsledek práce jiného a jen tehdy je ochoten kapitál vynakládat. Tzn., že vykořisťování je nutným průvodním jevem kapitalistických výrob a kapitalismus je na vykořisťování založen.

K tomu, aby vznikla nadhodnota stačí, aby pracovní den trval dostatečně dlouho. Tak dlouho, aby pracovní síla vytvořila přebytek nově vytvořené hodnoty nad hodnotou pracovní síly.

Poměr ($m : v$) je míra nadhodnoty (m').

Marx se zapojil rovněž o diskusí o nezaměstnanosti a problematice trhu práce. Kritizuje Malthuse za jeho populační zákon, kterým je vysvětlováno, že část společnosti je absolutně (vzhledem k možnostem obživy) přebytečná. Proti tomu staví svoji *tezi o relativním přebytku části populace*, v důsledku toho, že na trhu práce je nabídka formována faktory, které způsobují vyšší dynamiku (např. demografické faktory, proletarizace malovýrobců, úspory práce v důsledku rostoucí kapitálové náročnosti atd.), než jakou prosazuje kapitál na straně poptávky po práci. Nedostatečná akumulace kapitálu je příčinou nezaměstnanosti.

Pro Marxovo pojetí se stalo charakteristické chápání nákladů ve smyslu odpovídajícím učení Ricarda. Nákladové položky (výrobní náklady) jsou jednak spotřebovaný či opotřebovaný konstantní kapitál, jednak mzdový náklad, přebytek ceny nad takto chápaným nákladem je zisk. Zdrojem zisku je nadhodnota vytvořená dělníkem a v ní mají svůj původ i případné další kapitalistické (nepracovní) důchody, tj. pozemková renta a úrok.

Mechanismus fungování hospodářství v Marxově politické ekonomii

Marx ve svém díle se rovněž pokoušel o vysvětlení jevů, které byly předmětem zájmu klasické politické ekonomie. Prvním z nich byla **klesající míra zisku** (poměr zisku k vynaloženému kapitálu).

Marxovo vysvětlení vycházelo z teorie pracovní hodnoty a tendence provázející akumulaci. Prosazování technických zdokonalení vedlo k tomu, že rostl podíl konstantní složky vynakládaného kapitálu. ($c : v$) tzv. *organické složení kapitálu*. Z každé dodatečné jednotky kapitálu je méně vynakládáno na dodatečnou práci, ale velikost nadhodnoty je závislá na množství vynaložené práce. Kapitál činí práci produktivnější, větší výstup si uchovává stejnou hodnotu, pokud bylo vynaloženo stejné množství práce. Klesající podíl práce na zálohovaném kapitálu stojí podle Marxe v pozadí klesající míry zisku.

Druhý problém se týkal **tvorby průměrné míry zisku v hospodářství**. Z hlediska teorie pracovní hodnoty se jednalo o problém klíčový, neschopnost odpovědět byla selháním, které teorii pracovní hodnoty na půdě klasické politické ekonomie definitivně zpochybnilo. Bylo patrné, že při realizaci zisku sehrává roli kapitál. Marxovo vysvětlení pomocí teorie výrobní ceny tuto spoluúčast potvrzuje, ale současně nepřipouští hodnototvorný účinek kapitálu.

Pro ilustraci zvolíme jako výchozí podmínky následující:

- kapitál potřebný k podnikání v libovolném odvětví je srovnatelný, v našem případě 100 jednotek
- kapitály se budou lišit organickým složením, což znamená, že bude najato a vynakládáno rozdílné množství práce
- míra nadhodnoty v odvětvích je srovnatelná a bude 100% ($v = m$).
- tomu bude odpovídat rozdílná výše vytvářené nadhodnoty.

odvětví	c	v	spotřebovaný c	náklady	m	H	z' (%)
I	85	15	35	50	15	65	15
II	70	30	30	60	30	90	30
III	60	40	25	65	40	105	40
300K	215	85			85	260	

Takový výsledek, při kterém by byly míry zisku odlišné mezi odvětvími, by byl skutečně v rozporu s realitou hospodářství, kde platilo, na stejný kapitál stejný zisk.

Marx to interpretuje jako stejný zisk na jednotku kapitálu vynaloženou v kterékoliv výrobě, tedy z jeho pohledu se 85 jednotek nadhodnoty rozděluje mezi 300 jednotek kapitálu. Každá jednotka kapitálu dosahuje míry zisku 28,33% - což je v tomto případě průměrná míra zisku.

Vzhledem k tomu, že zisk je součástí tržby, musí to podle Marxe znamenat, že se neprodává za hodnotu (tržní cena neosciluje kolem hodnoty) ale za tzv. výrobní cenu.

Výrobní cena je definována jako modifikovaná forma hodnoty, ve které se k nákladům přiřazuje nadhodnota ve výši průměrného zisku.

odvětví	m	náklady	H	průměrný zisk	výrobní cena
I	15	50	65	28,3	78,33
II	30	60	90	28,3	88,33
III	40	65	105	28,3	93,33
	85		260		260,00

V našem případě by prodej za výrobní cenu znamenal nejen dosažení stejné míry zisku ve všech odvětvích, ale také skutečnost, že v odvětvích se realizují zisky odlišné od vytvářených nadhodnot. Marx popisuje tvorbu průměrné míry zisku (přerozdělování nadhodnot mezi odvětvími), pomocí přelévání kapitálů mezi odvětvími. Pokud by se tržní ceny skutečně pohybovaly kolem hodnot výrobků, byly by dosaženy odlišné míry zisku. Ale kapitál touží po maximální míře, a proto by se z odvětví s nízkou mírou zisku přeléval kapitál do odvětví s vysokou mírou. V důsledku toho se tržní ceny budou vychylovat dolů (vstup kapitálů a růst nabídky odvětví) či nahoru (odliv kapitálu a pokles nabídky v odvětví).

Tento svůj výklad dovedl do ideologické interpretace, neboť při takových praktikách je systém nejen založen na vykořisťování, ale to má charakter kolektivního procesu, ve kterém si třída kapitalistů přerozděluje nadhodnotu (mechanismem výrobní ceny) tak, aby byly uspokojeny zájmy vynakládaného kapitálu.

Třetí poznatek se týkal problému realizace a reprodukce. Tradiční otázku, zda je možné, aby se výroba znovuobnovila bez poruch, zda je možné realizovat celkový produkt, odpovídá Marx pomocí *schémat prosté a rozšířené reprodukce*.

Reprodukční schémata vychází z několika předpokladů, u nichž je patrný vliv Ekonomické tabulky F. Quesnaye.

- jedná se o uzavřenou ekonomiku
- existuje čistá kapitalistická společnost (pouze dělníci a kapitalisté, příjemci mezd a nadhodnot)
- veškeré výroby je možno rozdělit na dvě výrobní odvětví, v prvním se produkují kapitálové statky (výrobní prostředky), ve druhém spotřební statky (spotřební předměty)
- prodává se za hodnotu
- konstantní kapitál se jednorázově spotřebuje
- není uvažován technický pokrok, organické složení kapitálu se nemění.

Stejně jako u Ekonomické tabulky i v tomto případě platí, že za transakcí je nutno vidět jak hodnotový (peněžní) rozměr, tak také její věcnou (fyzickou) podobu.

Schéma prosté reprodukce vychází z předpokladu, že celá nadhodnota bude použita na konečnou spotřebu. Hodnotu produktu můžeme zapsat již zavedeným hodnotovým vyjádřením:

$$\begin{array}{l} \text{I} \quad \text{H1} = \boxed{c1} + \boxed{v1} + \boxed{m1} \\ \text{II} \quad \text{H2} = \boxed{c2} + \boxed{v2} + \boxed{m2} \end{array}$$

Má-li proběhnout prostá reprodukce (výroba v nezměněném rozsahu), je nutno obnovit podmínky výroby ve stejném rozsahu. Obě odvětví potřebují obnovit spotřebovaný konstantní kapitál a za důchody (mzdy a nadhodnoty) nakoupit spotřební statky.

Jakou část produkce kapitálových statků potřebuje odvětví I pro svoji obnovu?

Tolik, kolik bylo spotřebováno (rozsah $c1$). Tuto část produkce si odvětví ponechá, ostatní kapitálové statky mohou být nabídnuty ke směně.

Jakou část produkce spotřebních statků potřebuje druhé odvětví pro sebe? Aby bylo možno za mzdy a nadhodnoty ve druhém odvětví vyplacené nakoupit spotřební statky, tj. $v_2 + m_2$. Zbytek je možno dát do směny.

Směna je nutná, protože za mzdy a nadhodnoty odvětví I mají být nakoupeny spotřební statky (vyrábí odvětví II).

V rozsahu c_2 je nutno nahradit ve druhém odvětví spotřebované kapitálové statky (dodá odvětví I).

Podmínky rovnováhy a realizace je:

$$c_2 = v_1 + m_1$$

Obdobně se postupuje v hledání podmínky pro rozšířenou reprodukci, která však předpokládá, že výroba bude nejen obnovena, ale také rozšířena. Vzhledem k tomu, že je abstrahováno od technického pokroku, je podmínkou rozšíření akumulace části nadhodnoty v dodatečný kapitál a ten bude vynakládán ve stejném organickém složení jako původní. Nadhodnota se tedy rozloží na:

- fond osobní spotřeby ms
- fond akumulace ma , který se bude dále dělit na
  - akumulaci do dodatečného konstantního kapitálu mac
  - akumulaci do dodatečného variabilního kapitálu (mzdy dodatečných dělníků) mav .

$$\begin{array}{l} \text{I} \quad \text{H1} = \boxed{c_1} + v_1 + ms_1 + \boxed{mac_1} + mav_1 \\ \text{II} \quad \text{H2} = c_2 + \boxed{v_2} + \boxed{ms_2} + mac_2 + \boxed{mav_2} \end{array}$$

Podmínka rovnováhy a realizace je:

$$c_2 + mac_2 = v_1 + mav_1 + ms_1$$

Nalezením podmínky byla dána odpověď na možnost realizace celkového produktu, ale současně byla odmítnuta bezproblémovost obsažená v Sayově zákonu trhů.